

ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА

Ярослав КІЧУК

ПРАВОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ — ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА ЯК СУБ'ЄКТА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкривається сутність правової компетентності майбутнього соціального педагога в його професійній діяльності. Показано процес формування правової компетентності студента, визначено її складові.

Для сучасного стану наукових уявлень про проблему вдосконалення професійної підготовки майбутнього спеціаліста на основному етапі його становлення — у вищій школі — властиве визнання, що продуктивним підходом до її вирішення варто розцінювати «стартові можливості» студента. Йдеться про базові знання, уміння і навички, особистісні якості, що є підвалинами тих новоутворень, які забезпечують випереджувальний розвиток професійно важливих характеристик студента як майбутнього фахівця.

Так, підґрунтям для формування правової компетентності студентської молоді є освіченість і громадянськість особистості, які були нею набуті на етапі шкільництва. Можна не погодитися з тими дослідниками (зокрема, з Є. О. Клімовим), котрі вважають, що в класі професій «людина-людина» громадянськість є провідною якістю фахівця. Нам видається більш умотивованою позиція В. М. Маркіна, згідно з якою громадянськість особистості надано статус загальної (родової) якості фахівця будь-якої сфери діяльності.

Варто зауважити, що останнім часом чи не найбільшу увагу приділяють науковці (Т. В. Бакка, В. Ф. Дубровський, Т. В. Ладиченко, О. В. Желиба, С. Ф. Клепко, Т. В. Данильченко, О. Д. Наровлянський та ін.) і шкільні практиками проблемі забезпечення науково-методичного супроводу громадянської освіти учнівської молоді в умовах загальноосвітнього навчального закладу. Це й зрозуміло: здатність молодого людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки задля утвердження демократичного громадянства є, водночас, і передумовою, і результатом розвитку в Україні громадянського суспільства (М. В. Михайліченко, О. І. Пометун, І. Г. Тараненко та ін.). Особливо, якщо викладач компетентно актуалізує міжпредметні зв'язки з правовим циклом дисциплін, що надає громадянській освіті більшої рельєфності стосовно системи прав захисту людини, розширює уявлення учнівської молоді про правове поле відносин людства.

У цьому зв'язку треба вказати на канадсько-український проект «Розбудова демократії», у межах якого було започатковано серію практично-методичних семінарів для шкільних учителів, розроблено в 2007 р. експериментальний посібник для 10–11 класів загальноосвітньої школи «Громадянська освіта: основи демократії», методичні посібники як для шкільних вчителів «Громадянська освіта», так і для викладачів і студентів ВНЗ («Громадянська освіта: теорія і методика навчання»). Зауважимо, що безперечною перевагою останнього є побудова за єдиним стандартом, саме: на початку кожної теми («Демократія у сучасному світі», «Громадянин і суспільство», «Людина, громадянин і держава» й ін.) визначені мета заняття та очікувані результати у формі «піраміди Блума», вміщено сукупність запитань і завдань, представлено список рекомендованих джерел, термінологічний словник та Інтернет-ресурси.

Сприятливою обставиною в оптимізації громадянської освіти учнів старшої школи і студентства виявилось, як показує досвід, перше видання в Україні посібника «Основи демократії», що підготовлений у рамках вищезазначеного проекту. Крім того, в ньому закладено методичні орієнтири розкриття принципів і цінностей демократії, зокрема, окреслено значення верховенства права, сучасне розуміння прав людини, методи й механізми захисту її

прав і свобод [2, 161–199]. Останнє становить філософські підвалини правової компетентності майбутніх спеціалістів у таких, актуальних питаннях, як: Чи правомірно ототожнювати громадянські права і права громадян? Який існує взаємозв'язок між громадянськими і політичними правами та свободою людини? В чому суть системи захисту прав і свобод людини в Україні?

Можна припустити, що правова компетентність особистості пронизує усі компоненти її громадянської компетентності. Так, якщо прийняти наукову позицію М. В. Михайліченка щодо структурних компонентів громадянської компетентності, то видається за можливе виокремити наступне: у знаннєвому компоненті — знання принципів і цінностей прав людини, демократичних свобод; у ціннісному компоненті — повага до таких цінностей права людини, свободи, рівності, солідарності, а також як визнання, так і дотримання законів України; в діяльнісному компоненті — спроможність співпрацювати з органами державної влади та місцевого самоврядування, уміння вирішувати конфлікти відповідно до законів демократії; в процесуально-особистісному — здатність брати на себе відповідальність. Як уважає дослідник, когнітивний компонент громадянської компетентності майбутніх педагогів «характеризує її статичну форму і складається насамперед із знань і якостей», що входять і до змісту правової компетентності; йдеться про знання діючого законодавства, громадянських прав, свобод, обов'язків [4, 167–168]. Доречно зауважити, що М. В. Михайліченко, опираючись на визначальну характеристику громадянської зрілості — результату громадянського виховання — розвиненої правосвідомості особистості, стверджує, що як інтегративна якість правосвідомість входить до громадянської компетентності майбутніх педагогів [4, 174]. Разом із тим існує інша думка (В. Кононенко), відповідно до якої в громадянській освіті вирізняється з-поміж інших (полікультурні, соціальні, економічні тощо) і політико-правова група компетентностей — у сфері функціонування політичної системи та державної влади. Еталонний рівень кожної з означених груп компетентностей включає і когнітивний, і емоційно-ціннісний аспекти.

Предметом нашої дослідницької уваги є процес формування правової компетентності студента, який набуває спеціальність «соціальний педагог» (освітньо-кваліфікаційний рівень «бакалавр») та спеціалізацію «правовий захист дітей та молоді» (освітньо-кваліфікаційний рівень «спеціаліст»). Тому розуміється, що правова компетентність майбутнього фахівця означеної сфери має виняткове і соціальне, і професійне, і суто особистісне значення; вона є особистісно-професійною якістю, що виступає не як бажана, а принципово важлива, оскільки проектується в спеціальній функції соціального педагога — охоронно-захисній. Зміст останньої становить відстоювання прав та інтересів дітей і молоді на основі державних і міждержавних документів з метою забезпечення для клієнтів гарантованих прав та умов життєдіяльності [1, 129].

Додамо, що в соціальній педагогіці відомою є позиція, згідно з якою між професіоналізмом виховної діяльності соціального педагога — його інтегративної характеристики як суб'єкта професійної діяльності — і громадянськістю наявні спільні компоненти. Ними, вважає І. М. Бойко, є такі: 1) володіння професійними духовними цінностями та їх дотримання; 2) засвоєння (на рівні найвищого зразка) засобів соціально-педагогічної праці; 3) професійні знання культурного, світоглядного, оцінного характеру. Стосовно соціального педагога, то дослідниця вважає за доцільне вважати індикатором громадянськості саме продуктивну виховну його діяльність з девіантними підлітками, а соціальної нормативності — громадянську позицію фахівця (сприяння суспільної потреби як особистісної).

У контексті зазначеного опорними знаннями, що здобували сьгоднішні студенти на етапі шкільного навчання (зокрема, в межах навчального курсу «Громадянська освіта: основи демократії») можна розцінювати наступні: повні знання всього покоління прав людини, класифікації прав людини, осмислені знання свободи і форм її прояву, правильні знання щодо прав і відповідальності людини і держави (зокрема, «від людини до держави», а не навпаки), глибокі знання соціального захисту в соціальній державі, дієві знання міжнародно-правових стандартів прав людини, узагальнені знання стосовно міжнародних організацій в системі прав людини. Відтак, у вищій школі, зокрема через засвоєння нормативних навчальних дисциплін, видається за можливе, як доводить практика, результативно формувати у майбутніх фахівців

самостійність оціночних суджень щодо будь-яких правових явищ. Водночас у сучасній вищій школі — основному етапі професійного становлення соціального педагога — поки що не склалась система підготовки студентів до соціально-правового захисту дитинства.

Навчальний план — державний документ, що визначає зміст дидактичного процесу у вищій школі, в межах якого переважно здійснюється професійна підготовка соціального педагога, засвідчує: системостворювальним компонентом цієї підготовки має бути нормативний навчальний курс «Правовий захист дитинства». Наш досвід викладання цього курсу майбутнім соціальним педагогам, присвячені проблемам захисту дитинства спеціальні дослідження (В. Г. Арсенов, П. Г. Доронова, Ю. Є. Ларин, З. Т. Пшиканоківа, П. С. Смирнова) доводять, що досі немає єдиного підходу навіть до розуміння співвідношення поняття «правовий захист дитини» з таким близьким поняттям, як «соціально-правовий захист дитинства»; не вироблено систему підготовки студентства до означеної сфери діяльності, яка б органічно пов'язувалась із соціокультурним середовищем ВНЗ.

Аналіз доробку дослідників, науковий пошук яких спрямовано на вивчення певних аспектів саме вищеокресленої проблеми, засвідчує, що серед наявних робіт найбільшою системністю вирізняється праця З. Т. Пшиканоківої. В ній розглядається, зокрема, поняття «соціально-правовий захист дитинства» у вузькому смислі як діяльність, спрямована на захист тих дітей, що опинились в особливо скрутному становищі, та в широкому розумінні — у вигляді системи різних заходів (політичних, економічних, правових, психолого-педагогічних, медико-екологічних, духовних), які мають цілеспрямований і регульований на всіх рівнях суспільства характер. Окреслено мету цієї системи — сприяння вирішенню проблем дітей, що виникають у них у процесі соціалізації, задля створення оптимальних умов, використання ресурсів розвитку соціально-повноцінної особистості, запобігання обмеженості прав дітей, стимулювання їхньої готовності до самозахисту. Крім того, дослідниця вбачає детермінантом соціально-правового захисту дитинства правову і педагогічну культуру вчителя [3, 16]. Отже, зазначене дослідження сприяє розвитку наукового знання про феноменологію «соціально-правовий захист дитинства», про один із підходів до вдосконалення системи підготовки соціального педагога до соціально-правового захисту дитинства, ефективність якого вбачається у взаємозв'язку розробленою автором системи та соціокультурною сферою вищої школи.

Чимало питань вищеокресленої проблеми залишається поза увагою науковців, що ми пов'язуємо, зокрема, з недооціненим компетентнісним підходом до вивчення процесу підготовки фахівців до соціально-правового захисту дитинства, а також із недослідженими правовими засадами соціального захисту прав учнівської молоді. Особливо актуальним є такий аспект: як в умовах вищої школи підготувати студента, що набуває «професію захисту», до компетентних професійних дій, які пов'язані насамперед із правовою сферою життєдіяльності клієнтів.

У сучасних наукових уявленнях про компетентнісний підхід, порівняно нове педагогічне явище (Д. Брител, В. Кричевський, О. Овчарук, Ж. Ольховська, П. Фляйсман, Д. Хегер), досліджує визнання, що компетенція є необхідним складником компетентності, а остання — універсальним виміром успішної діяльності фахівця.

Оскільки зазначені дефініції запозичені із сфери бізнесу, де компетентність осмислюється як властивість компетентного працівника, то й нині у світовій практиці домінує застосування понять «компетентність» і «класифікація» як тотожних.

Водночас, незважаючи на розбіжності наукових позицій (зокрема, О. Локшиною), спільним є усвідомлення дослідниками наступного факту: «компетентність» ближча до поняття «знаю як», ніж «знаю що». Як зазначають вітчизняні (О. Локшина) і зарубіжні (Ж. Делор) дослідники, залишається дискусійним питання як про перелік глобальних компетентностей («навчитися жити разом», «навчитися здобувати знання», «навчитися працювати», «навчитися жити»), так і про статус поняття «ключові компетентності». Так, відповідно до опублікованого звіту Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) «Ключові компетентності для навчання протягом життя. Європейська довідкова система», компетентність визначається як «комбінація знань, вмінь і ставлень у відповідному контексті». Стосовно поняття «ключові компетентності», то визнано за доцільне його розуміти як такі компетентності, що «потребують індивідууми для особистісного розвитку активного громадянства, соціальної інтеграції та

зайнятості». Крім того, відзначається: ключові компетентності мають набуватися фахівцями вже після закінчення формального навчання, оскільки вони є підґрунтям спроможності вчитися протягом життя.

Аналіз наукових досліджень дозволяє стверджувати, що важливий складник правової компетентності соціального педагога — правові знання, їх якісна характеристика (повнота, оперативність, глибина, гнучкість, конкретність, узагальненість, згорнутість і розгорнутість, систематичність, усвідомленість). Відтак, нововведення у сталу практику підготовки майбутніх соціальних педагогів варто пов'язувати передусім із пошуком таких педагогічних технологій викладання — учіння студентів, які би забезпечували якісні наукові знання, зокрема, в галузі правознавства (наприклад, право як соціальний регулятив; джерела та форми права; феноменологія правового регулювання; своєрідність і класифікація правових норм тощо), а також стану сучасного законодавчого забезпечення соціально-правового захисту дітей і молоді. Не менш важливим, як засвідчує досвід викладання у вищій школі навчальних дисциплін правового циклу, є збагачення полімотивованості (І. Б. Котов, Є. М. Шиянов) навчання студентів, тобто використання усіх джерел активності майбутнього соціального педагога — внутрішньої, зовнішньої та особистісної мотивації. Остання, зокрема, стимулює прагнення особистості до самовдосконалення і самореалізації.

Вищезазначене нам видається принципово значущим з огляду на педагогічний доробок І. М. Трофімової. Йдеться про осмислення дисипативної структури компетентності, тобто розгляду останньої як утворення, що «збагачується» новими ресурсами під впливом підтримуючих факторів і «збіднюється» через дію послаблюючих факторів. До першої групи впливів дослідниця відносить не лише енергетичні характеристики організму, а й вимоги соціально-професійного середовища, функціональні особливості майбутнього фахівця: досвід, установки, оцінки, навички, стратегії поведінки. Щодо другої групи факторів, то до них належать як зниження працездатності особистості під впливом віку, так і дефіцит відповідного професійно-стимулюючого середовища. Стосовно останнього є всі підстави вважати, що волонтерство майбутніх соціальних педагогів є важливим ресурсом удосконалення їхньої правокомпетентної соціально-педагогічної діяльності як фахівців. Йдеться про добровільну діяльність студентів правовиховного характеру, що спрямована на вирішення сучасних соціальних проблем. Як вважають дослідники волонтерського руху (І. Г. Каблукова, О. В. Решетніков, І. М. Руклінська, М. Ю. Слабжанін) в основі волонтерської діяльності студентів лежить їх можливість вирішувати проблеми, пов'язані з розвитком самосвідомості особистості і її самовизначенням. Ця діяльність визначається як: розвиток простору соціальних і професійних спроб майбутнього фахівця (В. Л. Симанович); можливість особистісного зростання (Є. В. Богданова, Є. Штротмбергер); важлива передумова органічного взаємозв'язку в процесі підготовки у вищій школі навчання і дослідницької роботи студента (І. Г. Каблукова).

Отже, в логіці компетентнісного підходу актуалізуються ціннісно-сміслові лінії розвитку педагогічних понять. Не є винятком змістове наповнення поняття «правова компетентність майбутнього соціального педагога». У цьому напрямку ми й плануємо спрямувати наступні дослідження вищезокресленої проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Інтегрований курс соціально-педагогічної теорії і практики: Навч. посібник / За заг. ред. І. М. Богданової. — Одеса: Пальміра, 2005. — 544 с.
2. Основи демократії: Навч. посібник / За заг. ред. А. Колодій. — Вид. 2-ге. — К.: Ай Бі, 2004. — 668 с.
3. Пшиканоківа З. Т. Підготовка студента — майбутнього педагога к соціально-правовій захисте дитинства: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08. — Майкоп, 2007. — 24 с.
4. Радул В. В., Кравцов В. О., Михайліченко М. В. Основи професійного становлення особистості сучасного вчителя: Навч. посібник. — Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. — 252 с.